

SVENSKT GUDS- TJÄNST- LIV

*Tidskrift för liturgi,
kyrkokonst, kyrkomusik
och homiletik*

HÄFTE 2 / ÅRGÅNG 24 / MAJ 1949

C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG / LUND

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

<i>Aagaard, P.</i> : Nordisk tidebönskonvent i Trondheim	86
<i>Adell, A.</i> : Alternativa introitusmelodier	1
— » — Sammanträde med Nordiska nämnden	85
— » — Tidegårdens hymner i svensk medeltid	41
— » — Anmälan	128
<i>Carlsson, S.</i> : Körarbete 1948	14
<i>Cnattingius, B.</i> : Albertus Pictor	33
<i>Fehn, H.</i> : De historiske forutsetninger for en fornyelse av den menighetsmessige bønn	66
— » — Tidegården i Norge	25
<i>Fjellbu, A.</i> : I Nidaros domkyrka	65
<i>Hellenström, A. O. T.</i> : Kyrkoton	26
Kyrkosångens vänner	18
Laurentius Petri Sällskapet	24, 55, 117
Nordiska Nämnden för tidegård	58, 73, 85
<i>Peters, K.</i> : Sanct Olov	73
Recensioner	28, 61, 93, 118
<i>Rosendal, G.</i> : Om biskopsvigning i svenska kyrkan	26
<i>Schalin, O.</i> : Det medeltida gudstjänstlivet i Åbo	100

<i>Segelberg, E.</i> : Böjen edra hjärtan till Gud	104
<i>Stenberg, R.</i> : Kyrklig skrud och prydnad 1948	16
— » — <i>Albertus Pictor</i>	36
<i>Strömberg, B.</i> : Stiftet som liturgisk enhet	82
— » — <i>Litanian Christus vincit</i>	110
<i>Wiking, Bo-Sture</i> , <i>John Donne</i> : Korset	97
<i>Vos, W.</i> : Den liturgiska rörelsen inom den reformerta kyrkan i Nederländerna	46
<i>Ahlén, Waldemar</i> : Svensk orgelkonst under 1948	11

S V E N S K T G U D S T J Ä N S T L I V

UNDER MEDVERKAN AV

INTENDENTEN BENGT CNATTINGIUS, LINKÖPING, OCH
 KYRKOHERDEN, TEOL. LIC. KNUT PETERS, SÖNDRUM
 SAMT SOM REPRESENTANT FÖR SÄLLSKAPET KYRKOSÅNGENS VÄNNER:
 KOMMINISTERN RAGNAR STENBERG, LIDINGÖ.

UTGIVEN AV

KYRKOHERDEN ARTHUR ADELL, SÖDERKÖPING.

Tidskriften utkommer med 32-sidiga nummer 4 gånger om året, nämligen
 i mars, maj, september och december.

Red. adr.: Söderköping. Rt 59. Exp. adr.: C. W. K. Gleerups förlag, Lund. Rt 175 00. Postgiro 30843

Prenumerationspris: i bokhandeln eller direkt från förlaget: kr 4:50 pr år.

Annonspris: 20 öre pr mm enkel spalt.

Rabatt vid större annons och vid upprepning av annons i flera nummer.

Detta nummer innehåller bl. a.: Intendent B. Cnattingius, Linköping och komminister R. Stenberg, Lidingö: Albertus Pictor. — Kyrkoherde A. Adell, Söderköping: Tidegårdens hymner i svensk medeltid. — Mr. W. Vos, Groningen: Den liturgiska rörelsen inom den reformerta kyrkan i Nederländerna. — Laurentius Petri Sällskapet. — Innbydelse til nordisk kirkelig konvent i Trondheim. — Recension. — Meddelande.

RÖSTEN

dess skolning och vård

av KNUT VIKROT

6:50

C. W. K. GLEERUP, Lund

*Melodihänvisningarna**till varje psalm*

gör den

Gleerupska Psalmboken

värdefullare

C. W. K. GLEERUP, Lund

H. LINDEGREN

Medlem av SVENSKA ORGELBYGGARES FÖRENING.

*Tillverkar piporglar,**som utmärka sig för största hållbarhet**samt god »orgelmässig» ton.**Mångårig erfarenhet.***ORGELBYGGARE
GÖTEBORG**

Postadress:

KOMMENDÖRSGATAN 12

Telefoner:

BOSTADEN 14 26 38

FABRIKEN 14 93 38

Köhler's
AN KLICHÉER
 ST.NYG.54 · T 10842·16734 · MALMÖ

Albertus Pictor.

(En av årets stora händelser är otvivelaktigt den på Statens Historiska museum anordnade utställningen av Albert Pictors verk. Till belysning av denna utställning och för att framhäva dess intresse och betydelse har tidskriften anmodat både en konsthistoriker av facket och en konsthistoriskt intresserad och kunnig präst att skildra den.)

I.

Den svenska medeltidskonsten är inte rik på namn och än fattigare på konstnärspersonligheter. Livlösa anonyma och konstruerade mästarebeteckningar, vilkas produktion då och då ökas stundom t. o. m. förminskas, är vanligast. Med desto större intresse omfattar man då en konstnär, som både till namn, levnadsöden och produktion träder oss till mötes. En sådan var den Albertus, som utsmyckat så många Upplandskyrkor på 1400-talet. För jämnt åttio år sedan trädde han fram ur dunklet genom Hans Hildebrands forskningar. Sedan dess ha många konstforskare lämnat bidrag till hans produktion, främst Henrik Cornell och Sigurd Wallin. Nu senast kan allmänheten skaffa sig en fyllig och egen bild av målaren tack vare en stor utställning i Statens historiska museum. Det är inte bara för Albertus Pictor denna utställning här skall omtalas, utan mera därför att de forskningar rörande medeltida målarteknik och material, som här åskådligt framställas, äro grundade på aktuella forskningar av mycket stort intresse.

Någon gång på 1460-talet dyker för första gången målarsignaturen Albert upp. Det är i Sala landsförsamlings kyrka, som han dekorerat och signerat. Här finner man också hans lärares och mästares verk sida vid sida. Peter, så var lärarens namn, dekorerade koret, och Albert, lärjungen, fick fullborda långhuset. Vår Albert återfinnes sedan i diverse handlingar i Stockholm, först 1473, då han äktat Anna, änkan efter en målare. Han kallas i handlingarna än målare än pärlstickare, och de senare årens forskningar ha kunnat tillägga honom en hel rad vackra broderier på

kyrkotextilier. År 1508 är han också nämnd i samband med en altarskåpsbeställning till Nådendal. Han ägde två stenhus vid Norreport och betalade större skatt än någon av sina kolleger. I ett stort antal uppländska kyrkor var han flitigt verksam. Tre äro signerade (Kumla 1482, Kalmar 1485 och Ed 1487), och andra kunna lätt hänföras till honom (Husby-Sjutolft, Härnevi, Härkeberga, Vånga, Yttergran och Täby). Dessförinnan har han troligen dekorerat Dingtuna och Floda (omkr. 1479). Yngre arbeten av honom finnas i Sjalakoret i Storkyrkan, Bromma, Vittinge, Almunge, Kungs Husby, Löt och Odensala. De flesta av dessa målningssviter anses vara mer eller mindre egenhändiga, medan andra utförts av hans biträden eller av yngre mästare, som utbildats i hans verkstad. Sådana målningar finnas i Gryta, Stavby, Knutby, Söderby-Karl och Lagga. De egenhändiga verken representera tiden omkring 1480—1490.

Till denna onekligen imponerande produktion kommer sedan ett antal »pärlstickrier». Det är Agnes Brantings, Andreas Lindbloms och i senare tid särskilt Agnes Geijers förtjänst att ha tillagt Albertus ett rätt betydande antal broderier, av vilka en mässhake i Mariefreds kyrka anses ha tillkommit före 1465. Ärkebiskop Jakob Ulfssons mässhake är daterad 1482. Höjdpunkten i hans pärlstickarkonst utgör det bekanta gravtäcket, som tillhört Holmger Knutssons grav i Skoklosters kyrka och en mässhake i Uppsala domkyrka med ett ryggbroderi av jungfru Maria i gloria och medaljonger med Marias sju fröjder. Inte mindre än 27 textilier, som kunnat tillskrivas Albert, visas på utställningen. Dessutom får man här också en föreställning om hans förmåga som skulptör genom bilden av S. Martin till häst, som Rune Norberg attribuerat, med vilken rätt får man se.

Eftersom broderierna visas i original men kalkmålningarna bara i fotografier och några få målade kopior, får man givetvis en starkare bild av pärlstickaren än av målaren. Det är visserligen ingen stor konstnär, som träder oss till mötes, men en mycket säker dekoratör och skicklig hantverkare. Agnes Geijer har påpekat en teknisk egendomlighet med broderad imitation av vävd sammet. Typiskt är också riklig användning av tygapplikation med kraftig effekt.

Pärlstickarens egenskap av kyrkodekoratör röjer sig i en ovanligt fint genomförd distansverkan. I fråga om stil råder en sällsam blandning av fullgott och medelmåttigt, men genomgående är

teckningen uttrycksfull. Det har därför berett forskarna stor möda att hålla det rätt heterogena materialet samman under en mästarebeteckning. Men bestämningarna bära trovärdighetens prägel.

I fråga om kolorit utmärka sig Alberts broderier för klar och lysande färg: eldrött, gräsgrönt, vitt, svart, ockragult, brunviolett och azurblått samt naturligtvis guld och silver (sparsamt). När man finner denna förkärlek för klara färger i broderierna frågar man sig naturligtvis om inte också kalkmålningarna haft denna intensiva, lysande färgskala. Utställningen är delvis tillkommen för att utgöra ett svar på denna fråga, och med största intresse tar man del av de omfattande undersökningarna rörande material och teknik, som utförts som förberedelser för utställningen. Det visar sig nu, att kalkfärgerna förändrats avsevärt och t. o. m. så starkt, att den ursprungliga färgskalan gått förlorad. Det som nu är svart och grått har ursprungligen varit rött, rosa, blått och vidare har citrongult och purpur försvunnit. Ser man de utställda rekonstruktionerna i färg finner man istället en klar och ganska ljus färgskala, som domineras av kontrastfärgerna rött och grönt liksom textilierna. Man förstår nu, att målningsdekorationen haft en helt annan effekt i kyrkorummet, som på den tiden var betydligt svagare belyst. Målningarna trädde genom sin färg fram i rummet och spelade en viktigare roll. Att dekorationerna ändå inte tog överhand beror på att den på ett utsökt skickligt sätt är sammankomponerad med arkitekturen. Häri ligger mästarens verkliga storhet.

Utställningen, som illustrerar allt detta, kan gott räknas till de mera epokgörande i denna genre som visats på länge. De vetenskapliga färgtekniska undersökningarna, som nyligen påbörjats, äro ännu inte avslutade och komma förmodligen ge mera positiva resultat. Äran av utställningen tillkommer fil. dr. Agnes Geijer, som i en utförlig och instruktiv katalog dragit upp huvudlinjerna av Alberts konstverksamhet och framställt de många konsthistoriska problemen i samband med Alberts pärlstickerier och målningar, problem, som hon själv också varit med om att lösa.

Bengt Cnattingius.

II.

Albertus Pictor, målare och pärlstickare, är ett originellt namn bland årets alla utställare i huvudstaden. Redan detta, att en konstutställning kring en enda mästare från Sveriges medeltid kan ordnas, ger ju en del att tänka på. Vad som dessutom kan förvåna, är det numera rätt allmänt kända förhållandet, att Alberts målningar icke utgöres av stafflikonst, som lätt kan föras samman till en exposition, utan av monumentala sviter i mellansvenska kyrkor. Den stora utställningen på Historiska Museet visar heller icke några originalverk av monumentalmålaren men ger icke desto mindre en helt ny belysning av hans väldiga verk. Pärlstickaren Albert är däremot rikligt företrädd genom en representativ samling textilier, och mångsidigheten i denne mästars alstring får man ett begrepp om, då han även framstår som bokillustratör och träsnidare.

Vad denna utställning först och främst ger, är en ny erinran om den rikedom på sengotiskt kyrkomåleri vi äga i Mälardalen, framförallt i Uppland. Vill man skapa sig en föreställning om tätheten av detta omfattande material, kan man på kartan taga Uppsala till medelpunkt och slå en cirkel, vars radie i topografien svarar mot 80 kilometer. Omkretsen kommer då att omsluta hela Uppland på några kvadratmil när, och i söder och väster får man dessutom med ett litet stycke av Södermanland och Västmanland. Inom detta snävt begränsade område finner man ett åttiotal kyrkor med mer eller mindre väl bevarade målningssviter, och tager man med ytterligare några sörmländska och västmanländska kyrkor i omedelbar närhet av cirkellinjen, kommer man upp i ett antal av närmare hundra interiörer med medeltida valv- och väggdekorationer. Det är en imponerande samling, och det har ju i flera sammanhang framhållits, att man först i Italien kan finna en motsvarighet till detta bestånd av kyrkligt monumentalmåleri inom ett slutet kulturområde. Att denna väldiga konstskatt mitt i rikets kärnbygder icke blivit mer uppmärksammas utom forskarnas och de speciellt kulturintresserades krets, beror på att monumenten få sökas ute i små lantsocknar, som ofta nog ligga långt vid sidan om allfarvägar och huvudstråk. Först när man år efter år genomströvar dessa bygder, som ju ingalunda kunna räknas till turistlandskapen, får man det rätta begreppet

om vilken stor och dyr klenod vi äga i dessa medeltida kyrkorum. Det är därför av största värde, redan att själva materialet blir uppmärksammat genom Historiska Museets och Riksantikvarieämbetets utställning.

Även om huvudparten av detta måleri tillhör senmedeltiden, kan man ändå inom området följa en historisk utvecklingskedja från de äldsta dekorationerna i Riddarholmskyrkan och Strängnäsdomen (1290-talet—omkr. 1300) fram till trettonhundratalets mitt, där vi stanna inför Trefaldighetskyrkan i Uppsala. Inom detta tidsskede falla även de kända dekorationerna på bräddtaket från Ärentuna kyrka. Från omkring 1350 till 1430-talet är det en egenomlig lucka i de uppsvenska kyrkornas målningsbestånd. Detta kan synas förvånande, då ett stort antal sockenkyrkor i Mälarbygderna uppförts just under trettonhundratalet. Man bör dock erinra sig, att dessa kyrkor icke voro stenvälvda utan täckta med höga tunnvalv av trä. Dessa brandfarliga bräddtak ersattes under 1400-talet av tegelvalv, och då de revos, gingo också deras målade dekorationer förlorade — på några dyrbara rester när. Då murmästarna från 1430-talet satte i gång med att välva kyrkorna med tegelvalv, följde målarna tätt efter och utförde sina omfattande dekorationer i kalkfärg. Från decennierna närmast före århundradets mitt kunna vi följa en rad inhemska målarskolor i deras alltjämt bevarade verk, till dess strax efter sekelmitten en ny verkstad av tyskt ursprung sätter in. Den är knuten till namnet Peter, som i sin tur följes av stockholmaren Albert målare eller pärlstickare.

Denne har först tillhört Peters verkstad och har vid sin lärares sida deltagit i utsmyckningen av ett flertal kyrkor, till dess han själv övertager verkstaden och blir den mest produktive av våra sengotiska dekorationsmålare. Alberts ställning i vår medeltida konsthistoria är icke så litet märklig. I sin omfattande produktion möter han oss som en särpräglad konstnärspersonlighet, och genom ett flertal notiser i Stockholms stads bevarade medeltidsdokument få vi även en efter svenska förhållanden ovanligt stor serie med biografiska notiser om honom. Albert nämnes här ömsom målare och »perlastijckare», vilket på modern svenska skulle heta brodör eller textilkonstnär. 1473 meddelar en notis, att Albert förrättat arvskifte med sina styvbarn, sedan han gift sig med Johan målares änka Anna. (Det synes långt ifrån osannolikt, att denne Johan, såsom Rune Norberg påpekat, är identisk med må-

laren Peter). Under mer än tre årtionden möter sedan hans namn i olika sammanhang i stadens tänkeböcker, skattelängder och jordebok. Albert, som bedrev sitt yrke i stor skala, synes ha varit en skicklig organisatör av sin verkstad. Att han arbetat med framgång förstår man därutav att han ägde två stenhus vid Norre Port och under åren 1501—1507 var högre taxerad än någon bland yrkesbröderna. Hans verksamhet som skulptör har påvisats av Rune Norberg, som attribuerat den utställda S:t Martinsbilden i Solna till Alberts verkstad och påvisat, att Albert 1508 erhöll en tomt som pant för ett altarskåp till Nädendals kloster. Läger man här till en uppgift ur Helga Lekamens gilles handlingar, att han spelat vid en mässa i gillet, få vi en rätt levande bild av denne mångsidigt begåvade och framgångsrike stockholmsmästare. Sista gången hans namn förekommer i stadens handlingar, är 1509, vilket antagits vara hans dödsår. Hans konstnärliga gärning har klarlagts och framställts av Sigurd Wallin och Henrik Cornell, som beskrivit och konsthistoriskt kartlagt hans kyrkomåleri, samt av Agnes Branting, Andreas Lindblom och Agnes Geijer, som givit värdefulla bidrag till kännedomen om Alberts verksamhet som textilkonstnär.

Genom ett omfattande fotografiskt bildmaterial ger utställningen en uppfattning om rikedomen i Alberts produktion, och på en instruktiv karta kan man geografiskt lokalisera hans ateljés verksamhet i Mälارlandskapen. Tre stora sviter har Albert signerat med både namn och årtal, nämligen Kumla 1482, Kalmar 1485 och Ed 1487. Dessutom kunna vi alltjämt läsa hans namn över sakristidörren i Husby-Sjutolft, där vi möta hans latiniserade signatur »Albertus Pictor». Skall man välja några väl bevarade interiörer, som smyckats av Albert, kunde man stanna inför Kumla i Västmanland, Härkeberga, Täby och Härnevi i Uppland, av vilka de två första befinna sig i särdeles gott skick, samt Floda i Södermanland, där dekorationerna kunna dateras till omkring 1479. Alberts storhetstid som monumentalmålare är 1480-talet, då han själv leder verkstadens arbete, medan han senare alltmer lämnar ledningen till några lärjungar. Dessa framträda med tiden som sina egna mestare utan att nå upp till sin lärares konstnärliga nivå (Odensala omkr. 1490, Knutby 1492—1503, Gryta 1487 m. fl.). I sina monumentala sviter framstår Albert som en överlägsen mästare i kompositionen, och hans typologiskt ordnade figurscener ur Gamla och Nya Testamentet ha en utpräglad dramatisk karak-

tär och kännetecknas av ett svepande framställningssätt och en frisk realism. Som ornament brukar han ett kraftigt slingmönster, som följer valvribborna och fyller ut valvsvicklarna i ett slags konstnärlig fruktan för tomrummet. Mitt i det högtidliga allvarret möter man plötsligt motiv och figurscener med ett drag av burlesk humor. Förebilderna har Albert fått dels från sin lärare Peter, dels från tyska förlagor, såsom Biblia Pauperum och Meister E. S:s kopparstick, men även i behandlingen av dessa ämneskretsar visar han sin konstnärliga självständighet och sitt starkt utvecklade sinne för det karakteristiska och dekorativa.

Även den som strövat kring på uppländska vägar och uppsökt de kyrkor Albertus smyckat med sina målningar, har fått en i viss mån missvisande bild av mästarens konst. Detta beror på att de ursprungliga färgerna förändrats, även där målningarna aldrig varit överkalkade. Färgskalan framträder nu i vissa typiska valörer, grönt, gråblått, gulbrunt och brunsvart. Det har länge stått klart för forskarna, att denna brunsvarta ton icke varit ursprunglig utan från början lyst röd. När Jerusalem's döttrar eller den levnadslustige ynglingen mitt uppe på livshjulet har svarta fläckar på kinderna, är det självklart, att denna ton icke har varit avsedd från början utan uppstått genom utfällning i det mönjefärgsstoff, som använts för dessa partier. På motsvarande sätt ha även andra färgämnen undergått vissa kemiska förändringar. Genom Museets försorg har nu en grundlig undersökning av färgstofferna ägt rum, och på grundval av dessa analyser ha de konstnärliga medarbetarna fått utföra kopior i naturlig storlek av vissa motiv ur Alberts produktion i den färgskala, som sannolikt varit den ursprungliga. Dessa stora färgkopior utställas i en dämpad belysning, som överensstämmer med ljusförhållandena i våra gotiska sockenkyrkor under medeltiden. Det är i detta hänseende utställningen rent bokstavligt talat visar oss Albertus Pictors konst i nytt ljus. För att man dessutom skall få en uppfattning om förhållandet mellan kyrkorummens belysning och färgstyrkan i valv- och väggdekorationerna visas några kyrkomodeller från skilda sekel, vilka ge en levande föreställning om medeltidskyrkornas ljusförhållanden i jämförelse med 1700- och 1800-talets kyrkorum, där stora fönster brutits upp. Icke minst den som är något förtrogen med det sengotiska kyrkomåleriet, blir nu överraskad för att icke säga överväldigad av den ursprungliga lyskraften i denna konst. Framförallt genom rekonstruktionen av de klart citrongula valörerna

och de friskt mönjeröda tonerna, ha vi fått en alldeles ny bild av sengotikens dekorerade interiörer. Även om dagern var dämpad, då fönsteröppningarna voro små och smala och täckta med matt eller målat glas, måste interiörerna för omkring fyra och ett halvt sekel sedan ha ägt en festivitas, som vår generation först nu kunnat göra sig en föreställning om.

Det är ett synnerligen gott grepp av utställningens initiativtagare och ledande kraft, Fil. Doktor Agnes Geijer, att visa de hopsamlade textilierna från Alberts ateljé tillsammans med de i färgreproducerade kalkmålningarna. Härigenom framstår sambandet mellan monumentalmålaren och textilkonstnären på ett övertygande sätt. Hans broderade arbeten uppvisa gärna en färgläggning i hela plan och en träsnittsliknande teckning av figurerna, som ha sin motsvarighet i kalkmålningarna. Man kan som exempel nämna den praktfulla mässhaken i Uppsala domkyrka och broderiet på ryggkorset från en mässhake, som tillhört Flisby kyrka. Liksom de stora figurscenerna i kyrkomåleriet inramas av bandliknande lister och bårder, innefattas även textiliernas bildbroderier av en för ateljén karakteristisk kantbesättning. Det tekniska förfarandet är synnerligen rikt och omväxlande. Som ett typiskt drag framstår det flitiga bruket av skickligt utförd tygapplikation och ett inom medeltida textilkonst enastående sömnadssätt i såväl silke som guld, vilket ger en illusion av sammet i bildytan. Färgskalan är stark och lysande och understödes av den rikt skiftande broderitekniken.

Stilhistoriskt hör Alberts textila verk samman med de arbeten, som under 1400-talet utgingo ur östtyska ateljéer men visar inga som helst släktdrag med de stora flandriska och västtyska verkstädernas alster. Medan Västtysklands och Nederländernas ateljéer vinnlade sig om ett minutiöst och petigt utförande av figurer inom arkitektoniskt formade ornament, vilket karakteriserats som ett måleri med nål och tråd, uppvisa de östtyska verkstäderna, särskilt Danzigs, ett helt annat kompositionsschema. Med tanke på distansverkan arbeta dessa ateljéer med hela färgplan och ett rikare utnyttjande av broderikonstens tekniska förfaranden. Det är just dessa drag, som utmärka Alberts arbeten, och allt tyder därför på att det är i Danzig, som denne stockholmsmästare fått sin grundliga textila skolning.

När man genom denna utställning får blickarna riktade på det rika beståndet av Alberts monumentalmåleri och ställes inför

den förvånande stora samlingen av kyrkotextilier, som bevarats från hans verkstad, förstår man vilken storhetstid Stureepoken var i vår konsthistoria. Senmedeltidens Stockholm, som var den kontinentala konstens inkörsport i riket, uppvisar tillika ett självständigt konstskapande, som i sin art uthärdar en jämförelse med det bästa, som frambragtes i kontinentens stora kulturländer. Den fängslande utställningen av Alberts verk på Historiska Museet borde kunna inspirera till upptäcktsfärder bland våra märkliga medeltidsmonument ute i landet och öppna blickarna för värdet av den nationella konst, som i stor utsträckning alljämt bildar ram kring gudstjänstlivet i svenska bygder.

Ragnar Stenberg.

Tidegärdens hymner i svensk medeltid.

Endast långsamt, steg för steg öppnar sig för oss den förreformatoriska liturgiska utvecklingen i Sverige. Hela det väldiga och betydelsefulla fält, som de svenska medeltida stiftstraditionerna i fråga om breviarierna utgöra, har hittills i ganska betydlig omfattning legat outforskat.

Naturligt nog inriktades intresset först på mässan. Med sin doktorsavhandling *Über die schwedischen Sequenzen I, II* (Uppsala 1927) tog Carl-Allan Moberg upp ett visserligen mycket begränsat ämne inom den medeltida svenska missaletraditionen, som dock gav honom anledning att på en punkt belysa den svenska mässans beroende av utländska förebilder och bevisa sin egen förtrogenhet med källmaterialet och sin omfattande beläsenhet inom den gregorianska sångens gebiet.

En mera omfattande uppgift hade redan tidigare Gustaf Lindberg ålagt sig i sin doktorsavhandling: *Die schwedischen Missalien des Mittelalters I* (Uppsala 1923). Icke minst hans klarläggande av de olika urkundernas ursprungsort var av värde. Tyvärr blev hans påbegynta arbete brått avbrutet av hans förtidiga död. Nya bidrag av synnerlig vikt ha lämnats av Toni Schmid. Av hennes många

lärda och banbrytande undersökningar må här endast erinras om utgåvan av *Liber eccelsiae Vallentunensis* (Stockholm 1945). Genom hennes outtröttliga samlarenergi och hennes spårsinne ha helt nya urkunder framdragits, vilka tillsammanstagna med tidigare kända låter ana vilket värdefullt material som trots ogynnsamma öden, dock alltfört står till buds för den, som vill kartlägga svensk medeltida liturgisk tradition, i dess beroende av främmande förebilder, vilka belysa de kulturella kyrkliga förbindelseelinjerna, men samtidigt ock i den relativa självständigheten.

Med den omfattande och mycket lärda undersökning, vars första del Carl-Allan Moberg nu offentliggjort under titeln: *Die liturgischen Hymnen in Schweden I* (Einar Munksgaard, Köpenhamn 1947, 398 s. 50:— kr.) *Beiträge zur Liturgie- und Musikgeschichte des Mittelalters und der Reformationszeit.*, har hans studier nu förts över från mässans till tidegärdens område. I denna första del, i sig redan mycket omfattande — inalles nära 400 sidor — lämnar han utförliga besked om källorna och texten till hymnerna och meddelar text och melodiregister, inte minst för de senare betygar man honom sin tacksamhet. Själva musiken och musikhistorien skall meddelas i nästa del. Man vill uttala den livliga förhoppningen att löftet om denna del II icke skall svikas, utan snart infrias. Vad som bjudes i den första delen är så värdefullt att man måste livligt beklaga om tiden för den musikaliska delen förskjutes i en oviss framtid. Vad som här tarvas torde i första hand vara de ekonomiska medlen.

Undersökningen inledes med en bred skildring av brevariehymnernas historia från de äldsta vittnesbörden om hymnodien, vilka gå tillbaka till senare hälften av 300-talet. Det kan vara värt att erinra om att hymnerna icke hörde med till den ursprungliga tidebönen och att västerlandets kristna kyrka ställde sig kallsinnigt inför avsikten att i gudstjänsten upptaga texter hämtade från andra håll än bibeln. Heretikerna funno att hymnernas melodier kunde fånga uppmärksamheten och att därvid kunde man »inmänga sina kätterska läror». Kyrkofäderna motsatte sig principiellt och konsekvent antikens profan-musikaliska former. Det var också den hellenistiska kulturen, som blev hymnodiens groningsgrund.

Ambrosius av Milano, den latinska och västerländska hymnodiens fader, införde efter bruket i orientaliska trakter hymnerna i tidebönen år 386. Folket instämde i *Gloria Patri* versen. Han

var själv hymnförfattare. Man räknar med fyra säkra hymner av hans hand, av vilka en ännu bevaras i vår svenska psalmbok, nämligen nr 58, dock i förvanskad gestalt. Beträffande 14 andra hymner diskuteras deras äkthet.

Enligt Ambrosius lärjunge, Augustinus, består den ambrosianska hymnen av 32 rader: 4×8 rader, sammanfogade av jambiska dipodier.

Avgörande för hymnodien blev Benedikt av Nursia, som i *Officium divinum* inlemmade hymnen såsom obligat beståndsdel. Därmed begynte tiden för det kollektiva arbetet inom hymnodien. Det gammalbenediktinska hymnariet omfattade c:a 20 hymner. Från omkring år 800 känner man en hymnlista med 23 nya hymner. Enligt Blume skall denna lista härröra från Gregorius den store och skall av dennes vän Augustin förts till den irländska kyrkan och därifrån sedermera överförts tillbaka till kontinenten och till det romerska breviariet.

Genom Hrabanus Maurus († 856) veta vi att på hans tid voro hymner i bruk i alla västerländska kyrkor.

Från 900-talet ökas hymnerna i de olika länderna i Europa raskt. Grundbeståndet är över allt lika, det nytillkomna skiftar. Omkring år 1000 kan man räkna omkring 135 hymner. Med ordnarna följa nya hymner, liksom med de nyskapade kyrkofesterna. Det var alltså detta den västerländska kyrkans arv, som förmedlades till Sverige, när vårt land inlemmades i den västerländska kristenheten genom missioner, som emanerade från olika kulturkretsar.

Härom berätta de ännu bevarade breviarierna och antifonalerna, vilka dock utsatts för en fruktansvärd ödeläggelse, varom Moberg lämnar utförligt besked. Om man under senmedeltiden beräknar kyrkoenheterna i Sverige till c:a 1000 och antar att varje kyrka haft 4—5 liturgiska böcker var, skulle beståndet ha uppgått till 4 à 5000. Av detta är tyvärr föga bevarat. En fruktansvärd ödeläggelse har övergått denna kulturskatt. Ett utomordentligt intressant belägg för riktigheten i Mobergs antaganden på denna punkt gives av Arnold Sandberg i hans undersökning: *Linköpings stifts kyrkoarkivalier till och med år 1800* (Lund 1948). Av tillgängliga inventarielistor från 1590-talet finner han att i 189 församlingar inom stiftet fanns nära 800 liturgiska böcker. Under tiden 1633—1649 redovisas sammanlagt högst 100 medeltida böcker och i inventarielistorna från 1650—1699 sammanlagt — 11 bök-

ker. Det tyckes i varje fall inom Linköpings stift ha varit framför allt 1600-talet, som vanvårdat detta dyrbara arv, av vilket till våra dagar endast ytterst sparsamma rester bevarats. Det var de kungliga fogdarnas behov av pergament för bindning av räkenskapsböcker, som krävde sin anpart av gudstjänstböckerna, men också nya kyrkliga handskrifter, antifonalen o. d. bands i äldre pergament. Understundom rekvirerades handskrifterna till förladdning åt soldaterna.

Trots denna vandalism är det svenska fragmentmaterialet, enligt P. Wagner, det största i världen. Sålunda en utomordentligt värdefull gåva till vår tid, att framdraga och studera: tyvärr ännu icke systematiskt genomforskad och inregistrerad, ehuru lovvärda ansatser därtill gjorts.

En grundritning, upptagande de handskrifter, som meddela hymner, göres nu av Moberg, och den utgör en väsentlig del av hans undersökning. Många av dessa manuskript, äro visserligen endast små fragment, men också dessa kunna lämna viktiga bidrag till forskningen.

Det äldsta av hymnfragmenten går tillbaka till omkring år 1100 eller kort därefter, alltså till grannskapet av de svenska missionärerna Eskil, Botvid och David. Det utgör ett dubbelblad av ett hymnarium och ett kalendarium från Linköpings stift och upptar söndagens, måndagens och tisdagens hymner samt ett ofullständigt kalendarium för maj—augusti, med bl. a. den danske konung Knuts och den norske Olavs dagar upptagna. Från denna tidiga period föreligga givetvis endast sparsamma källor, men redan under 1100-talet flöda urkunderna rikare och inalles redovisas för medeltiden icke mindre än nära 500 hymnelodier.

För hymnodien är den viktigaste källan codex C 515 i Uppsala Universitetsbibliotek. Den representerar ärkestiftets tradition och består av två delar, den första från tidigt 1200-tal, den andra som innehåller det egentliga hymnariet från tiden omkring år 1300. Båda delarna visa sannolikt engelsk influens. Hymnariet upptar i sitt nuvarande skick mer än 100 hymner.

En särskild avdelning, av stort svenskt intresse meddelar källorna för den birgittinska Cantus sororum. Denna sång var endast avsedd för nunnorna i Birgittas kloster. Bröderna följde stiftstraditionen, i Vadstena alltså Linköpings stifts tradition för brevarium och antifonale.

Utomordentligt värdefullt för framtida identifiering av hand-

skriftsfragmenter äro de omsorgsfullt registrerade textvarianterna, som Moberg noterat, liksom också de icke talrika nya texterna. Intressant är det inom de svenska stiften brukade officiet för Kristi förklaringsdag, vilket Moberg offentliggör i dess helhet.

1200-talet var i Sverige en tid av konstnärligt uppvaknande och av kulturell ambition. Tyvärr ge de bevarade fragmenten icke någon tydlig bild av den inhemska konstnärliga utvecklingen. Från andra hälften av 1200-talet bevarar dock ett breviariefragment från Toresund (Strängnäs stift) betydande delar av officierna till den heliga Sigfrid och Botvids ära. De ge intryck av provinciell konst. Musikaliskt karaktäriseras denna som paroditeknik med utländsk förebild. Sigfridhymnen Sigfridi archipraesulis visar litterärt den regelrätta formen för fransk hymnpoesi från omkring år 1200.

Som betydande svensk hymndiktare framträder framför allt Brynolf Algotsson, biskop i Skara 1288, † 1317, med fyra helgonofficier, »historier», bl. a. till Eskils och Helenas ära. Vid hans sida står Nils Hermansson, Linköpings biskop och död 1391, vars berömda rimofficium Rosa rorans bonitatem visar poetisk mognad. Officiet upptogs i Linköpings och Skara (samt Växjö?) stift och i åtskilliga utländska av Birgittas kloster. Utom Birgittas officium må erinras om Hermanssons Ansgarsofficium, där han gör denna missionärgestalt levande för den svenska kyrkan. Musiken till detta officium hämtades ur Dominikusofficiet.

Moberg för fram sin undersökning intill 1600-talets första hälft, och gör här bl. a. det intressanta påpekandet att ännu så sent som i Laurentius Jonae Gestritii Någre Psalmer av år 1619 upptagas ej mindre än 33 hymner med deras melodier.

Vid studiet av denna innehållsrika och högst betydelsefulla avhandling kan man icke undgå att med livligt instämmande understryka författarens påpekande av den mycket beklagliga brist, som för närvarande gör sig gällande vid forskningen på det medeltida liturgiska området: nämligen en fullständig katalogisering och offentliggörande av de medeltida urkunderna. Först härigenom kan en grundval läggas för mera ingående studier över medeltidens struktur i Sverige, som motsvarar vida kretsars berättigade intresse. Viktiga förarbeten härtill hava under årtal gjorts av Toni Schmid.

Det är uppenbart att för de undersökningar som ännu återstå: rörande såväl mässan som tidegården, vore det av högsta värde

att icke varje avhandling behövde tyngas av källförteckning, utan att författaren kunde hänvisa till en urkundsamling. Vad såväl mäsas som tidegård beträffar är ännu de mest omfattande delarna, såväl textligt, som musikaliskt icke undersökta. Uppenbarligen måste ett sådant katalogarbete med nödvändighet bli mycket dyrbart, men med hänsyn till det stora, f. n. svåråtkomliga material, som dock föreligger, borde det vara en hederssak för vårt land att offentliggöra en sådan omfattande redogörelse för det samma.

Urkundssamlingen måste omfatta såväl register över urkundernas innehåll, med datering och bestämning av proveniens, som ock text och musik. Och den borde medtaga även de under reformationstiden tillkomna handskrifterna samt om möjligt även föra registret fram till kyrkovisornas kodifiering i 1697 års korabok. En helt ny möjlighet för de fortsatta liturgiska studierna skulle därmed givas för forskare inom och utom vårt land.

Under tiden kunna de som intressera sig för dessa ting med tillfredsställelse och glädje taga del av de betydande landvinningar som forskarna gjort inom de vita områdena av den svenska medeltiden. Vår ende nuvarande musikprofessor, Carl-Allan Moberg har i hög grad genom sitt sista specimen gjort sig förtjänt av det teologiska äretecken, som fakultet i Uppsala förlänat honom med doktorsgraden.

Arthur Adell.

Den liturgiska rörelsen inom den reformerta kyrkan i Nederländerna.

För att kunna förstå den liturgiska rörelsen inom den holländska reformerta kyrkan, måste vi kasta en blick på dess liturgi alltsedan reformationen.

Ursprung.

»Liturgien inom Nederländernas reformerta kyrkor» — överskriften stammar från de gamla psalmböckerna — uppstod i en tid av grymma förföljelser. Under Karl V och hans efterföljares

regeringstid måste många av anhängarna till den evangeliska tron fly till utlandet och det var bland dessa församlingar i landsflykt, som grunden lades till ett nytt liturgiskt liv. I själva Nederländerna var det under årtionden omöjligt att fira en ordentlig gudstjänst. Människorna måste samlas i all hemlighet antingen i privathem eller i någon lada, då man önskade lyssna till en predikan eller mottaga sakramenten. Senare uppstodo de s. k. fältkonventiklarna, där det kunde bli fråga om någon rikare liturgi eller någon bestämd ordning. Sådant kom till stånd endast där flyktingarna under protestantiska furstars beskydd, kunde i stillhet tänka över och utforma kyrkans nya ordning.

London.

Där fanns först och främst församlingen i London på Edward VI:s tid. Denna församling bestod av en vallonsk avdelning under Valerand Pullain och en flamländsk avdelning som kallade John à Lasco, den lärde polske adelsmannen (vilken redan hade varit superintendent i Emden) till sin präst. Här utformade han en liturgi kallad »*Forma ac ratio etc.*» vilken användes från och med 1549 men den trycktes ej förrän 1555, då à Lasco i samband med Marias tillträde till tronen hade drivits i landsflykt till Frankfurt. Denna liturgi, som är besläktad med Valerand Pullains *Liturgia sacra*, skulle kunna kallas den första holländska reformerta liturgien. Men i denna form användes den aldrig i Nederländerna. Här cirkulerade en översättning av en förkortad form, utgiven av Micron¹⁾ en äldste i den flamländska församlingen. Men denna liturgi försvann så småningom och ersattes med Peter Datheens liturgi.

Peter Datheen.

Under en vistelse i London hade Peter Datheen lärt känna àLascos *Forma ac ratio* och han använde den som präst i en församling i Frankfurt. Efter tvister med lutheranerna där begav han sig med sin församling till Frankenthal nära Worms, där Fredrik den III av Pfaltz gav dem fristad. Där fann han även kyrkoordningen för Pfaltz författad av Olevian år 1563. Dessa

¹⁾ Titeln i översättning: Kristliga ordinanser för de kristna holländska församlingarna etablerade av den kristne fursten konung Edward VI år 1550 i London. — Tryckt utanför London (Emden) av Collinus Volckwiner Anno 1554. Omtryck i Emden (1560) och i Nederländerna (1563).

två källor gävo Datheen materiale till den liturgi han gav ut år 1566 i en volym tillsammans med en översättning av Marots metrisk psalmer och Hesselbergkatekesen till tjänst åt hans egen församling och övrigt alla holländare, som bekände sig till den reformerta tron.

Vad här menas med »liturgi» skiljer sig från den mening de katolska kyrkorna ger åt detta ord. Här gives endast de torftigaste elementen i gudstjänsten bestående av en samling böner och formulär, vilka stundtals utökades eller modifierades intill tiden för synoden i Dortrecht 1618—1619. Som den holländska reformerta kyrkans liturgi fortfarande huvudsakligen består av dessa delar kan det vara av intresse att giva en sammanfattning av dess innehåll.

1. Dopformulär. 2. Kort förhör med katekumerna. 3. Ordning för nattvardsgång. 4. Vigsselformulär. Sedan följa kristna böner som kunna användas vid de troendes sammankomster och annorstädes. 5. Böner före predikan på söndagen. 6. En allmän syndabekännelse och en bön för hela kyrkan på söndagarna efter predikan. 7. En bön före kateketundervisningen. 8. Bön efter kateketundervisningen. 9. En offentlig syndabekännelse och bön före predikan. 10. Kort bön efter predikan. 11. Morgonbön. 12. Aftonbön. 13. Bordsböner, före måltiderna. 14. efter måltiderna. 15. Bön för sjuka och för frestade. 16. En annan form för detsamma. Senare tillades formulär för ordination av präster, äldste och diakoner, och för exkommunikation och återupptagande av syndare, som ångrat sig.

Inga rubriker finnas; vi leta förgäves efter någon antydning om innehåll och ordning vid gudstjänsten. Tillfälligtvis kan man finna sådan i synodala förhandlingarna, men föga uppmärksamhet fästes därvid. Formulären äro rent didaktiska, förklarande för församlingen innebörden av den handling, som skall företas.

Söndagens morgongudstjänst.

Redan från början voro nattvardsgudstjänsten och ordets gudstjänst skilda åt. Artiklarna 27—31 i konventet i Wesel (1568) visa att veckans huvudgudstjänst bestod av textläsning, predikan, syndabekännelse, förbön och sång. Men som liturgisk frihet alltid varit en av de omhuldade principerna i den holländska reformerta kyrkan — liturgiens struktur hörde till det som räknades till indifferenta ting — kunde en fixerad ordning icke påbjudas.

Synoden i Dortrecht (1574), den första på holländskt område, lämnade emellertid några detaljer genom vilka vi kan rekonstruera följande ordning:

1. Textläsning och avsjungande av en psalm. 2. Votum.: Psalt. 124:8. 3. Bön (gärna enligt något formulär; aktuella behov kunde infogas). 4. Sång. 5. Predikan. 6. Bön (gärna enligt formulär). 7. Läsning av trosbekännelsen. 8. Sång. 9. Välsignelsen, den aro- nitiska.

Denna ordning har behållits ända upp till våra dagar. Endast trosbekännelsen ersattes av de tio budorden och flyttades till aftongudstjänsten.

Nattvardsgudstjänsten.

Den eukaristiska gudstjänsten firades och firas fortfarande allmänt endast fyra gånger om året och i enlighet med följande formulär:

1. Instiftelseorden: 1 Kor. 11:23, 29. 2. Självprovning. 3. a. ab- solution, b. iordningställande av bordet. 4. Erinran om Herrens lidande och instiftandet. 5. Förmaning. 6. Bön om den Helige Ande och Herrens återkomst; Herrens bön. 7. Apostoliska trosbe- kännelsen. 8. Sursum corda. 9. Communionen; församlingen kom- mer fram och sitter ned vid bordet. Prästen säger: »Brödet som vi bryta är gemenskap med Kristi kropp» och »Välsignelsens kalk, som vi välsigna, är gemenskap med Kristi blod». Efter varje duk läses ett bibelord, mellan duklagen sjunger församlingen en psalm. 10. Postcommunion: a. några verser från Psalt. 103; b. tacksä- gelsebön; c. Herrens bön.

Både före och efter communionen läses hela formuläret av prä- sten från läspulpeten. Alla de liturgiska elementen (bekännelse, anamnesen och sursum corda) ha fått formen av förmaning och bönerna och trosbekännelsen och postcommunionen sägas av prä- sten ensam.

Dagliga gudstjänster.

Ursprungligen höllos kyrkorna öppna med dagliga gudstjänster men år 1574 beslöt synoden i Dortrecht att avskaffa kvällsguds- tjänsterna, därför att dessa icke befordrade antalet besökare i sön- dagsgudstjänsterna och hindrade människorna från att taga del i familjebönerna, som varje husfader hade skyldighet att förrätta. Men i verkligheten synes de icke hava försvunnit helt och hållet

och senare visade det sig vara så fruktbarande att synoden i Dortrecht 1618 icke hade något annat val än att återinföra det. Men olyckligtvis gynnade de följande århundradenas anda icke dem, så att de helt och hållet försvann ur bruk och ersattes med veckopredikningar och katekesförklaringar.

Utvecklingen.

Vi skola nu se vad som hände med de formulär och de ordningar för böner som voro förenade med psalmböcker och biblar.

a. Det har aldrig funnits någon officiell upplaga av dem. Stundom genomgicks texten och en upplaga gavs ut vilken dock icke erkändes eller auktoriserades av generalsynoden.

b. Ej heller stodo förlagen eller tryckerierna under kyrklig kontroll. De hade helt enkelt tagit hand om liturgien och den förbleve *deras* affär genom århundradena. Intet under alltså att många olikheter uppstodo ehuru huvudinnehållet överfördes från den ena upplagan till den andra.

c. Teologerna voro så upptagna av alla slags dogmatiska frågor att där inte fanns något intresse för liturgien.

d. Ännu värre var att rationalism och pietism gjorde mycket för att reducera bruket av även denna torftiga form till ett minimum. Det var snarare så att man i början följde formulären noggrannare men i det adertonde och i början av det nittonde århundradet upptäcktes så många dogmatiska brister hos dem att en kommission år 1863, t. ex., som hade i uppdrag att undersöka dessa frågor, föreslog att bruket av formulären icke längre skulle vara obligatoriskt eftersom de förorsakade så mycken skiljaktighet inom församlingarna. Följden blev en konventikel *Algemeen Reglement*, som fastslår att varje präst har rätt att handla efter eget omdöme i de liturgiska frågorna. På grund härav blevo fixerade böneformulär betraktade som en svaghet. Den som använde dem visade därmed att han icke var inspirerad av den Helige Ande. Den uppfattningen blev så extrem att en präst som icke extemporerade sina böner icke blev kallad av församlingen.

Den liturgiska rörelsen.

Vid slutet av det nittonde århundradet visade sig de första tecknen på den liturgiska rörelsen. År 1890 publicerade doktor J. H. Gunning en bok kallad: »Vår gudstjänst — anteckningar till den reformistiska kultens liturgiska element». År 1911 samlade och

publicerade den kände doktor A. Kuyper en serie av sina egna artiklar under titeln: Vår gudstjänst. Men mest betydelsefull och klassisk inom den liturgiska rörelsen var ett häfte kallat Liturgi publicerat av Dr J. H. Gerretsen samma år. Han var den första som vågade hålla liturgiska gudstjänster i Haag, i vilka syndabekännelse, absolution och trosbekännelsen användes med svar sjungna av församlingen. Häftet, vilket avser att förklara och rättfärdiga hans arbete betonade behovet av tillbedjan i gudstjänsterna. H. V. Creutzberg ställde sig på hans sida. Påverkad av den anglikanska gudstjänsten lät han bygga en kyrka i sin församling enligt dessa principer: Herrns bord placerades i absidens centrum med predikstolen framför och till höger under det att en läsepulpet brukades vid läsningen av den heliga skrift. År 1920 bildade han tillsammans med många präster en liturgisk cirkel, som har arbetat ända tills nyligen under ordförandeskap av professor Dr. G. van der Leeuw från Groningen. Deras avsikt var att studera de liturgiska problemen inom den reformerade holländska kyrkan och omsätta resultaten i praktik. Senare adjungerades en musiker bland teologerna. 1923 utgavs en serie liturgiska häften med ett utarbetat förslag, för söndagens morgongudstjänst grundat på gudstjänst före kommunion. Detta följdes år 1925 av en nattvardsgudstjänst, år 1927 av en form för dop och konfirmation år 1930 av en form för vigsel o. s. v. Man hoppades att de som voro intresserade av den liturgiska rörelsen skulle ta i bruk deras *ius liturgicum* (se ovan) och ordna sina gudstjänster efter dessa exempel, intill dess att den holländska reformerta kyrkan själv ville taga hand om studiet och omformningen av liturgien. Den första principen var att anknyta så nära som möjligt till de traditionella formulären, och återge dem gestalten av en verklig gudstjänst. Den ekumeniska andan, som aldrig fullständigt hade saknats, växte efter år 1930. Vid denna tid blev den liturgiska rörelsen en del i en allmän rörelse som siktade till en reorganisation av hela den holländska reformerta kyrkan. År 1931 utgavs en aftonsång för bruk i kyrkan i vars utformning breviarier från andra kyrkor brukades. I en rapport om liturgiäns väsen (1933) uttrycktes den sakramentala principen tydligare. Samma år offentliggjordes den första volymen av den periodiska skriften »Herrns år», genom vilken kyrkans medlemmar undervisades om att leva ett liturgiskt liv i förbindelse med kyrkoåret. Varje volym innehåller en kort artikel om det kristna årets perioder, en bön

för varje vecka, läsningar för morgon och afton, en morgon- och en aftonpsalm för hela veckan, hymner o. s. v. En kalender omnämner de heliga, som kunna kommemoreras. Ett betydande resultat av de allmänna studierna i den liturgiska cirkeln offentliggjordes år 1934 under titeln: Handbok för liturgien, i vilken olika synpunkter behandlades. Vid denna tid ledde en växande önskan bland kyrkofolket om att taga en mera aktiv del i den liturgiska cirkelns arbete till bildandet av ett liturgiskt sällskap, vars medlemmar samlas en gång om året. Programmets huvudpunkt var de dagliga gudstjänsterna, alternerade med föreläsningar och diskussioner. Detta sällskap har nu avdelningar i några församlingar, vilka genom gudstjänster och föreläsningar söka propagera för den liturgiska rörelsens principer. I flertalet fall måste dessa börja arbetet oberoende av de kyrkliga myndigheterna, men eftersom tiden gick, uppstod kontakt och ett visst mått av godkännande uppnåddes. Detta godkännande är ännu icke allmänt. Många motståndare förmenade att detta skulle föra till Rom (en av medlemmarna i den liturgiska cirkeln övergick också till den romerska kyrkan), andra oroades av anglikansk och ortodox inverkan. En skarp puritansk protest kom från Dr. O. Noordmans, en av Hollands framträdande teologer i hans bok *Liturgi* (1939), men svaret var lika skarpt (*Liturgi i kris*, 1939). Detta år kom rörelsen i intressets centrum. Det hade alltid funnits många människor, som icke tagit den allvarligt, men nu blev det tydligt att dess fundamentala principer voro genomtänkta. Dessa principer framställdes systematiskt i professor Van der Leeuws bok: *Liturgiskt*, som skrevs medan tyskarna besatte Holland. Den vill komma att göra tjänst åt teologer och lekfolk många år framåt.

Huvudprinciper.

Denna artikels ram tillåter icke en fullständig diskussion om den liturgiska rörelsens principer. Följande synpunkter må vara tillräckliga.

a. *Ord och sakrament.* Det framhålles att söndagsmorgonens huvudgudstjänst, historiskt och dogmatiskt, är nattvardsgudstjänst, i vilken predikan skall intaga en betydande plats. Predikan är mera än tal före sakramentet, mera också än instruktion; det är förkunnande av gudomlig nåd. I denna betydelse är den en sakramental akt. Men å andra sidan är sakramentet mera än »appendix» till predikan; det är ett verkligt nådemedel, i vilket Kristus

är närvarande, icke mindre än i ordets predikan. Eftertryck lägges vid ett bibliskt sätt att tänka som motsats till det grekiska.

b. *Bön.* Det är skillnad mellan liturgisk och privat bön. Den förra är allmän, d. v. s. alla böra vara i stånd att ta del i den. Det är hela kyrkan, som beder i gudstjänsten, icke blott prästen ensam. Den nuvarande liturgien i den holländska reformerta kyrkan tar icke tillräcklig hänsyn härtill. Bönerna äro långa och extemporerade, man kan aldrig vara viss om att hela Kristi kyrka omfattas av bönen, att församlingens behov bli förda inför Gud, ej heller kan man vara viss om att en gudstjänsts väsentliga element får sin tillbörliga plats i varje gudstjänst: syndabekännelse, tack o. s. v. Den liturgiska stilen har gått förlorad. Därför framläggas utarbetade former av böner, dels de klassiska reformerta bönerna, och dels böner hämtade från andra kyrkor: kollekt, litanior o. s. v.

c. *Det allmänna prästadömet.* Återupptäckten av alla troendes prästadöme finner uttryck i liturgien. Församlingen tar aktiv del i hela gudstjänsten såsom föreslås av den liturgiska cirkeln: sjungande av psalmer och hymner, reciterande av trosbekännelsen och Herrens bön, Amen efter bönerna, avsjungande av responsa o. s. v. Församlingen skall vara medveten om att gudstjänsten verkligen är ett möte mellan Herren och hans kyrka.

d. *Kyrkoåret* håller på att återupptäckas. Ehuru den reformerta holländska kyrkan aldrig förlorade de stora kyrkofesterna, har den icke förstått kyrkoårets fulla betydelse, där varje dag och varje vecka har sin egen karaktär. Detta sätter sin prägel på söndagsmorgonen men också på veckodagarnas gudstjänster: ingångsord, skriftställen, hymner m. m. äro varierande element och lectionarium för hela året har sammanställts.

e. *Dagliga gudstjänster.* Det föreligger tendenser att återställa bruket av breviarium. För närvarande är emellertid den liturgiska rörelsen tillfredsställd, om kyrkorna öppnas åter för dagliga morgon- och aftongudstjänster. Detta är fortfarande undantag. I några städer och byar hålles en veckogudstjänst, i allmänhet på lördags- eller onsdagsaftonen och ofta följes den av liturgiska cirkeln föreslagna ordningen.

f. *Kyrkoarkitektur och kyrkomusik.* Den liturgiska rörelsens principer intränga bland arkitekter och musiker. Ett betydelsefullt arbete har nyss utgivits: »Protestantiska kyrkobyggnader» av prof.

Dr. J. N. Bakhuizen van den Brink, i vilken han försvarar tesen att liturgien avgör planläggning och utformning av kyrkan. Arkitekter och teologer samarbeta, vilket är av särskild betydelse, nu då hundratals kyrkor skola återställas eller återuppbyggas efter krigets ödeläggelse. Ett särskilt sällskap har bildats för studiet av protestantisk kyrkomusik. Dess ordförande är professor van der Leeuw. Även här samarbeta teologer och kyrkomusiker och många församlingar dra nytta av deras arbete.

Föreliggande resultat.

En anledning till glädje är att kyrkolivet mognade under kriget, så att det var möjligt att strax efter befrielsen utge en liturgisk tidskrift: *Kerk en Eredienst* (Kyrka och liturgi)¹⁾ i vars redaktionsstab män med olika teologisk uppfattning voro och äro meddelaktiga. Men den mest betydelsefulla händelsen var bildandet av ett råd för kyrka och liturgi av generalsynoden, varigenom rörelsen har uppnått ett av sina syften, nämligen att kyrkan själv skulle taga om hand liturgiens återställelse. Detta råd har flera kommissioner, av vilka en har att förbereda en allmän handbok. Denna bönbok kommer sannolikt att innehålla olika formulär för gudstjänster, så att det blir möjligt att alltfört välja. Det är dock att hoppas att en av dessa formulär skall överensstämma, mer eller mindre, med den ordning för söndagsmorgongudstjänst, som föreslogs av den liturgiska cirkeln år 1941. Den kan sammanfattas sålunda:

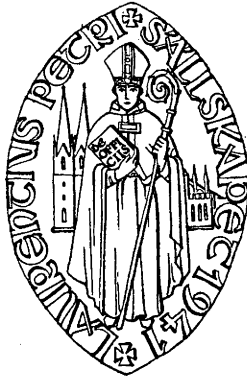
Orgelpreludium. Votum. Salutation. Uppmaning till tjänst. Psalm eller hymn. Syndabekännelse. Kyrie. Absolution med svar. Tio Guds bud eller sammanfattning av lagen. Lovsång efter versikel och responsum. Psalm med Gloria Patri. Epistel och evangelium med responsum. Trosbekännelsen (läses eller sjunges av hela församlingen). Offer, efter en kort bön av prästen, som lägger gåvorna på altarbordet efter insamlandet, under vilket en hymn sjunges. Salutation och bön om andens upplysning. Predikan. Hymn. Därefter följer gudstjänsten i koret: Salutation och *Sursum corda*. Prefation. Sanctus. Herrens bön. Bön om den helige Ände. Instiftelseorden. Agnus Dei. Hymn. Communion. Postcom-

¹⁾ *Kerk en Eredienst*. Ned hervormd tijdschrift voor Liturgie. Redaktionens adress: W. Vos. Otto Eerelmsstraat 8a. Groningen. Holland.

munion (Psalm och tacksägelsebön). Nunc dimittis. Välsignelse.
Postludium.

W. Vos.
Groningen, Holland.

Översättarens anmärkning: Med Psalm menas Psaltarpsalm.
Hymn: motsvarar psalm ur psalmboken.

Laurentius Petri Sällskapet.

Laurentius Petri Sällskapets styrelse får härmed kalla Sällskapets medlemmar till

ARSMÖTE i Växjö

(Lokal: Museets kyrksal) lördagen den 6 augusti 1949 omedelbart efter vespern i Växjö domkyrka, som tager sin början kl. 18.00 samt inbjuda medlemmarna och övriga intresserade till

STUDIEKONVENT likaledes i Växjö

tisdagen den 2 augusti t. o. m. söndagen den 7 augusti, vartill program bifogas.

Ordning för Laurentius Petri Sällskapets

STUDIEKONVENT

i Växjö den 2—7 augusti 1949.

Tisdagen den 2 augusti 1949.

- Kl. 17.00 Middag.
 Kl. 18.00 Vesper i Växjö domkyrka och övning i gregoriansk sång. Samkväm i Församlingshemmet.
 Kl. 21.00 Completorium.

Onsdagen den 3 augusti—lördagen den 6 augusti.

- Kl. 8.00 Laudes, därefter bibelstudium i grupper.
 Ämne: De nytestamentliga lovsångerna.
 Kl. 8.00 Fredag. Laudes och nattvardsgång i Bergunda kyrka.
 Skriftetal: Kyrkoherde K. A. H. Ljungar, Moheda.
 Kl. 9.30 Frukost.
 Kl. 10.30 Övningar.
 Kl. 12.30 Sext — Kaffe.
 Kl. 14.00 Övningar.
 Kl. 16.30 Vesper.
 Kl. 17.00 Middag.
 Kl. 19.00 Föredrag och ev. samkväm.
 Onsdag: Föredrag av Mag. Finn Viderö: Bachs orgelmusik. Musik å Cahmanorgeln i Museets kyrksal. —
 Torsdag (ev. på Kronoborg) Kyrkoherde G. Linder: Skatelöv: Värendsbygdens fromhetsliv. — Fredag: Dr. Phil. Friedrich Buchholz: Darmstadt. — Lördag se årsmötet.)
 Kl. 21.00 Completorium.

Lördagen den 6 augusti.

- Kl. 8.00—14.00 såsom övriga dagar.
 Kl. 16.30 Middag.
 Kl. 18.00 Vesper (ev. konsert).
 Årsmöte i Museets kyrksal.
 Föredrag av Föreståndaren vid Ersta pastor Sven Åke Rosenberg: Liturgi och diakoni.
 Kl. 20.00 (ev. 21.00) Completorium.

Söndagen den 7 augusti.

Kl. 8.30 Matutin.

Kl. 9.30 Frukost.

Kl. 11.00 högmässa. Predikan: Domprost Dr. I. Hylander. Skriftermål: Kyrkoherde A. Adell. Kollekt till Laurentius Petri Sällskapet.

Kl. 14.30 Föredrag av Fil. Dr. P. G. Vejde: Smålands kyrkor.

Kl. 16.30 Middag.

Kl. 18.00 Aftonsång. Predikan av domkyrkosyssloman Pehr Edwall. Vesper.

Kl. 19.00 Avslutningssamkväm i Församlingshemmet.
Completorium.

Gudstjänsterna hållas i Växjö domkyrka, där ej annat angives. Föredrag och övningar förläggas dels till domkyrkan och dels till församlingshemmet.

Sångledare: för den gregorianska sången: kyrkoherde A. Adell, Söderköping, för den flerstämmiga sången: musikdirektör Eric Ericsson, Stockholm.

Vid orgeln: domkyrkoorganist G. Arnér, Växjö och Mag. art. Finn Viderö, Köpenhamn.

Måltiderna intagas på Frimurarehotellet. Pris för frukost 2:50 middag 3:55, exklusive serveringsavgift.

Rum i hem eller hotell till ett pris av 6:— per bädd och natt å hotell; i privatrum 4:—; för delat rum 3:50.

Medtages: Den svenska tidegården 1944. Svenskt Antifonale. Melodipsalmbok och Mässbok I, Bibel. G. Berg: Sacrae cantiones.

Anmälan om deltagande göres till domkyrkosyssloman Pehr Edwall, Varendsgatan 12, Växjö senast den 22 juli 1949, varvid bör tydligt angivas tid för ankomst och avresa, samt i vad mån logi och mat önskas.

Innbydelse til nordisk kirkelig konvent i Trondheim 21—23 juni 1949.

De innbydes herved til å delta i et konvent for prester og organister i Trondheim 21.—23. juni d. å. Der vil bli deltagere fra alle de nordiske land.

Hensikten med konventet er uttrykt i det *hovedtema* som er satt over forhandlinger og samvær:

Bønnens og tilbedelsens fornyelse i vår kirke.

Konventets anlegg vil ellers fremgå av den dagsorden og det program, som følger denne innbydelse.

Gudstjenestene finner sted i Nidaros domkirke og forhandlingene i Domkirkens Mariakapell.

Deltagerne må såvidt mulig komme til Trondheim i løbet av mandagen den 20. juni. Konventet trer sammen tirsdag 21. kl. 8 i Mariakapellet. Det avsluttes torsdag 23. om aftenen. Hjemreisen kan da tiltres fredag 24. juni.

Alle måltider inntas i fellesskap, og for de tilreisende er det sikret et bestemt antall rum på Singsaker studenterbym, som i sommertiden er hotell.

Utgiftene ved deltagelsen i konventet, dvs. til hotellrum og frokost, middag og aftensmat, vil bli ca. kr. 15.— (norske) pr døgn.

Anmeldelse til deltagelsen i konventet må skje innen 10. maj. Tallet på deltagere må av tvingende praktiske grunner begrenses.

— Vi ønsker Dem av hjerte velkommen og ber Dem om å ta konventet, dets planleggelse og gjennomføring med i Deres bønner.

Trondheim 15. mars 1949.

I arbeidskomiteen

Ludvig Nielsen
domorganist
Landstads veg 13, Trondheim.

Agnar Sandvik
res.kap. ved Nidaros domkirke
Jonsvannsveien 5, Trondheim.

DAGSORDEN OG PROGRAM

for nordisk kirkelig konvent i Trondheim 21.—23. juni 1949.

Tirsdag 21. juni.

- Kl. 8.00 Samling i Mariakapellet (Domkirken). Nidaros biskop hilser deltagerne.
Deretter messe.
- Kl. 9.30 Frokost.
- Kl. 10.30 Felles meditasjon. Æmne: Herre, skap i mig et rent hjerte.
Deretter stillhet og skrifte.
- Kl. 12.00 Omvisning i Domkirken og Ærkebispegården.
- Kl. 13.00 Foredrag: De personlige forutsetninger for vårt arbeide med fornyelsen av kirkens bønn.
- Kl. 13.45 Lest tidebønn.
- Kl. 14.00 Middag og hvile.
- Kl. 16.30 Lest vesper.
- Kl. 17.00 Foredrag: De historiske forutsetninger for en fornyelse av den menighetsmessige bønn, særlig tidebønnen. Samtale.
- Kl. 19.30 Aftensmat.
- Kl. 20.30 Praktiske øvelser eller fortsatt samtale.
- Kl. 21.30 Aftenbønn (complet).

Onsdag 22. juni.

- Kl. 8.00 Morgenbønn og messe.
- Kl. 10.30 Felles meditasjon: Syng Herren en ny sang.
- Kl. 12.00 Foredrag: Den gregorianske sangen.
- Kl. 13.00 Praktiske øvelser.
- Kl. 17.00 Foredrag: Teoretiske og praktiske problemer i forbindelse med fornyelsen av den gamle kirkes sang.
Samtale.
Forøvrig som tirsdag.

Torsdag den 23. juni.

- Kl. 8.00 Ottesang eller morgenbønn.
- Kl. 9.00 Frokost.

- Kl. 10.00 Høimesse med preken.
 Kl. 12.15 Praktiske øvelser.
 Kl. 13.00 Foredrag: Ett legeme og en ånd.
 Kl. 13.45 Tidebønn.
 Kl. 14.00 Middag og hvile.
 Kl. 16.30 Vesper.
 Kl. 17.00 Foredrag: Den evangeliske lære om bønnen, med særlig henblikk på den liturgiske bønn. Samtale.
 Kl. 19.00 Pause, lett aftensmat.
 Kl. 20.00 Kirkekonsert.
 Deretter aftenbønn (complet).
 Avskjedssamvær.

Foredragsholdere og talere: Fra Finland håper vi å få en talar og en foredragsholder. Men idet dette program går ut er disse ennå ikke bestemt. Fra Danmark kommer professor dr. Regin Prenter og organist Finn Viderø. Fra Sverige kyrkoherdarne Arthur Adell og Knut Peters. Fra Norge biskop Arne Fjellbu, dr. filos. O. H. Sandvik, res.kap. dr. theol. Thord Godal og pastor Helge Fæhn.

Høimessene forrettes etter Altarbok for Den Norske Kirke. Tidebønnene etter »La oss alle be», Trondheim 1948 og »Antifonale for Aftenbønnene», Trondheim 1949.

Nordiska Nämnden för tidegården sammanträder i samband med detta kyrkliga konvent i Trondheim.

Recensioner.

Kirchenagende. Herausgegeben im Auftrage der liturgischen Ausschüsse von Rheinland und Westfalen in Gemeinschaft mit anderen von Joachim Beckmann, Peter Brunner, Hans Ludwig Kulp, Walter Reindell. Band I. C. Bertelsmann Verlag, Gütersloh 1949. 175 s. Geb. DM 15:—.

En ny tysk kyrkoagenda. Icke utan nyfikenhet öppnar man den. På vad sätt har utvecklingen på det liturgiska området försiggått i Tyskland under kriget och efterkrigsåren? Man erinrar sig den ymniga flora av olika förslag till gudstjänster från mellankrigstiden och den brokighet, som präglade det förslag till Agende für die Evangelische Kirche der altpreuussischen Union, som såg dagen år 1930.

Här föreligger en högst anmärkningsvärd mögnad och utveckling. Mitt under brinnande krig, 13 oktober 1940 beslöt bekännelsesynoden för den gammalpreussiska unionens evangeliska kyrkan att utarbeta en ny gudstjänstordning. Uppdraget gick till det liturgiska utskottet för bekännelsekyrkorna i Rehnlandet och Westfalen. Arbetet medförde icke blott sammanställande av liturgi för prediko- och nattvardsgudstjänst utan också en grundlig liturgivetenskaplig undersökning. Det utkast, som sedan kom till stånd prövades i en större krets av liturgiskt arbetande ämbetsbröder, särskilt i den lutherska liturgiska konferensen, närmast inom Nordtysklands kyrkor.

I vilken riktning det nya förslaget går, förstår man genast av ett uttalande i utgivarnas förord, där det säges: »Till skillnad från mångahanda reformförsök sedan föregående år-

hundrade intill det gammalpreussiska agendaförslaget av år 1930, lärde vi känna att det icke kunde vara vår uppgift, att ge gudstjänsten en ny gestalt genom att skapa en egenmäktig konstruktion». I stället har det västerländska arvet utnyttjats i riktig förståelse för de reformatoriska grundsatserna.

Den nu föreliggande kyrkoagendan, i ett utsökt vackert tryck, i rött och svart och med synnerlig vårdad utstyrelsel, ger först en god handledning vid bruket av kyrkoagendan, anvisningar, som med behållning kan läsas också hos oss. I ett kalendarium förtecknas årets sön- och festdagar, där man lägger märke till att åtskilliga av oss nedlagda fester upptagas: Aposteln och evangelisten Johannes dag (27. 12.), Oskyldiga barns dag (28. 12.). Alla själars dag (2. 11.). Likaså meddelas ett antal helgon-dagar: apostladagarna, Pauli omvändelse, Marie besökelse och nytillagd: Augsburgiska bekännelsens dag (25. 6.). Den 29 juni firas apostlarna Paulus och Petrus dag och därefter räknas söndagarna efter apostladagen, ej efter trefaldighet. Efter den 29 september räknas söndagarna efter Mikaeli.

I följande avdelning, benämnd »Ordinarium», har till åttlydnad för beslutet i bekännelsesynoden 1940 huvudgudstjänsten erhållit formen av en nattvardsgudstjänst med predikan — en verklig mässa. Detta är tvivelsutan det märkeligaste med denna agenda. Visserligen meddelas två alternativa former, men båda bygga på principen att predikogudstjänst och sakramentsfirande skola vara förbundna i en gudstjänst. Ordningen för mässan är oss väl förtrogen: Som ingångspsalm

föreslås i regel vår psalm 130: O du helge Ande, och efter ingångsord och versikel (Vår hjälp är i Herrens namn med församlingssvar) samt syndabekännelse med avlösning, följer Introitus, Kyrie och Gloria, med stora Laudamus. Kollektbönen föregås av salutation och efterföljes av epistel och evangelium. Mellan dessa sjunges gammalkyrkligt graduale med Halleluja eller Tractus samt en gradualpsalm, och efter evangeliet läses eller sjunges trosbekännelsen. Efter predikan följer Oratio fidelium, motsvarande vår allmänna kyrkobön, i vilken man kan infoga namnen på nydöpta, lysningspar, och döda.

På offertoriepsalmen, under vilken kollekten uppbäres och framföres till altaret, följer Sursum corda (med föregående salutation) samt gammalkyrklig prefation och Sanctus, Verba testamenti, Herrens bön, Pax och Agnus Dei... Vid distributionens slut sjunger kören *communio* och församlingen en tacksägelsepsalm varpå gudstjänsten avslutas med en bön *postcommunio*, tillönskan Gån i Herrens frid, av församlingen besvarad med Gud vare tack i evighet samt välsignelse, reciterad av prästen.

För prefationen anvisas 8 alternativ för kyrkoårets olika tider. Kyriet kan sjungas niofaldigt. Anvisningar givas för reciterande av Verba testamenti och av Fader vår samt kollekterna.

I avdelningen *Proprium de tempore* givas fullständiga anvisningar för varje sön- och helgdag med Introitus, byggd

på de klassiska motiven, kollektbön, som följer den gammalkyrkliga traditionen, graduale, epistel och evangelium. De klassiska anvisningarna ha här troget restaurerats. Vad texterna angår har man synbarligen understundom anknutit till den svenska evangeliebokens tradition före 1942. (På 1 s. i advent läses som evangelium Matt. 21:1—9 (Missale romanum har Luk. 21:25—33). Epistel på tredje och fjärde i advent förekomma i omvänd ordning i den svenska evangelieboken och i den tyska kyrkoagendan gent emot Missale romanum. På långfredagen upptages som epistel Jes. 52:13—53:12. På domssöndagen upptagas som evangelium Matt. 25:1—13, vilken text anvisas hos oss på söndagen före domssöndagen.

Ordning för predikogudstjänst och för allmän bikt med litanian avslutar agendan.

Inför detta märkliga förslag frågar man sig: äro Tysklands evangeliska kyrkor mogna för en så genomförd restauration av mässan? Vore detta fallet, måste det innebära att den evangeliska kristenheten i Tyskland under kriget i liturgiskt hänseende vunnit i mognad och djup. Utvecklingen skall avvaktas med största intresse. Med största intresse avvaktas också de följande delarna: Beckmanns teologiska och liturgiska undersökningar, som motivera förslaget samt andra delen innehållande kyrkliga handlingar och veckogudstjänster.

A. Adell.

Meddelande.

Fjärde nordiska kyrkomusikermötet kommer att hållas i Oslo. Tidpunkten är fastställd till 15—19 juni. Mötesprogrammet är också fastställt och lyder som följer.

Onsdagen 15 juni.

Kl. 12. Öppningsgudstjänst.
 Kl. 13.15. Välkomsthälsning.
 Kl. 17. Föredrag.
 Kl. 18. Föredrag.
 Kl. 20. Norsk konsert: orgel- och körverk.

Torsdagen 16 juni.

Kl. 10. Föredrag.
 Kl. 11. Föredrag.
 Kl. 17. Svensk konsert: orgel- och körverk.
 Kl. 20. Finsk-isländsk-norsk konsert: orgel-, kör- och orkesterverk.

Fredagen 17 juni.

Kl. 9. Avresa till Kongsberg (buss) med historisk orgelkonsert i Kongsbergs kyrka. Lunch under vägen.
 Kl. 18. Isländsk konsert: orgel och sång.
 Kl. 20. Dansk konsert: orgel- och körverk.

Lördagen 18 juni.

Kl. 8. Matutin (liturgisk). Därefter eventuellt samtal.
 Kl. 16.30. Sightseeing med historisk körkonsert i Riis kyrka. Därefter kamratlig samvaro på Frognerseteren sportrestaurant (smörgåsar, kaffe, öl i all enkelhet).

Söndagen 19 juni.

Kl. 11. Högmässogudstjänst.
 Kl. 17. Finsk konsert: orgel- och körverk.
 Kl. 20. Dansk-svensk konsert: kör och orkesterverk.
 Kl. 21.30. Avslutning.

K Y R K O M U S I K

Hymner för trestämmig kör eller kvinnokör tillägnade biskop *Gustaf Aulén* den 15 maj 1939. 1: —.

Särtryck:

När Herren Kristus födder var. Tonsatt av *Ivar Widéen*. 0:14.

O Herre Gud oändelig. Tonsatt av *David Wikander*. 0:14.

Världens frälsare kom här. Sättning av *Oskar Lindberg*. 0:07.

Evigt innan himlens fäste. Sättning av *Albert Runbäck*. 0:14.

Döden är uppslukad. Av *Gustaf Carlman*. 0:25.

Du som härlig ställde. Körsats av *Waldemar Åhlén*. 0:25.

Tidegårdshymner av *Arthur Adell*. I toner från forntid och nutid tillägnade författaren på hans 50-årsdag. Med teckningar av *Erik Abrahamsson*. 5: —.

Särtryck:

I världens ödestimma av *Carl E. Rosenquist*. 0:25.

Ännu en dag till vila går av *David Wikander*. 0:15.

På nytt advent för dörren står av *Albert Runbäck*. 0:15.

O starke Gud av *F. M. Allard*. 0:15.

Sig fröjde himmel, fröjde jord av *Waldemar Åhlén*. 0:15.

Hymner.

Jag är, o Herre, i din makt av *H. Albert*. 0:25.

Aftonpsalm av *J. S. Bach*. 0:10.

Kom, stilla död. Sopran och bas av *J. S. Bach*. Mellanstämmorna efter den besiffrade basen utarbetade av *Frans Wüllner*. 0:07.

Pingsthymn. Sopran och bas av *J. S. Bach*. Mellanstämmorna efter den besiffrade basen utarbetade av *Franz Wüllner*. 0:07.

Hell, dag så ljus och lyckosam! av *G. P. Palestrina*. 0:07.

Dig skall ditt Sion sjunga. Mel. av *Johan Kugelman*. Tonsats av *J. S. Bach*. 0:40.

Jesus Krist, vår Frälserman. Tonsatt av *L. Osiander*. 0:15.

Wie schön leuchtet der Morgenstern av *M. Praetorius*. (Svensk text). 0:25.

Vak upp, min själ, giv ära. Mel. fr. 1587. Tonsats av *David Wikander*. 0:20.

Det är en kostelig ting av *Harald Cederwall*. Den signade dag, julhymn för blandad kör av *Daniel Olsson*. 0:25.

Vid completorium under julen. Tryckt i två färger. 0:75.

G L E E R U P S

27 JUN 1949

24

DEN SVENSKA TIDEGÅRDEN

Utgiven av *Arthur Adell* och *Knut Peters*

TEXT

Den svenska tidegården

Stycken ur Psaltaren jämte lovsånger och böner ordnade för dagliga bönetimmar. (Utgör 3:e utvidgade uppl. av Veckans tideböner.) Häft. 7: 50, klotb. 10: 50, rött skinnb. med guldsnitt 19: 50.

Särtryck:

På söndagen vid completorium. 15 öre. 50 ex. 6 kr.; 100 ex. 10: — kr.

Kyrkans aftonbön.

Veckans och kyrkoårets completorier.

Häft. 1: 25, inb. 1: 75

(50 ex. häft. 1: —, inb. 1: 40)

Kyrkoårets aftonböner.

Häft. 1: 50, klotb. 2: 25.

Tideböner för ungdom.

Häft. 50 öre. 50 ex. 40 öre.

Tideböner vid kyrkomässa.

Häft. 50 öre. 50 ex. 40 öre.

MUSIK

Tidegudstjänster för en söndag

och dess helgsmål jämte de övriga veckodagarnas completorier, 2:a uppl.

Häft. 2: 50, klotb. 3: 75.

Resterande exemplar av 1:a upplagan tillhandahållas till ett pris av kr. 1: 50.

Särtryck:

1 a	På lördagen vid vesper	25 öre
1 b	På lördagen vid completorium	35 "
1 c	På söndagen vid matutin	50 "
1 e	På söndagen vid prim	15 "
1 g	På söndagen vid vesper	25 "
1 h	På söndagen vid completorium	25 "
1 i	Te deum	15 "
1 k	På fredagen vid completorium	25 "

Matutin och vesper för högtider.

3 a	Vid vesper under advent	35 öre
4	Julotta (utgiven av K. Peters och A. Runbäck, med orgelack.)	75 "
5	Vid vesper under passionstiden	25 "
6 a	Vid vesper eller laudes under påsktiden	60 "
7	Vid matutin eller laudes på Kristi himmelfärdsdag	60 "
8 a	Vid matutin eller laudes på Mikael's dag eller ungdomsdag	60 "
9 a	Vid matutin eller laudes på Alla helgons dag	60 "
9 b	Vid vesper på Alla helgons dag	25 "

Antifonale till Kyrkoårets aftonböner.

Häft. 3: — kr.

Särtryck:

3 b	Vid completorium under advent	25 öre
6 b	Vid completorium under påsktiden och Kristi himmelfärdsdag	25 "

Antifonale till Tideböner för ungdom.

Häft. 2: — kr.

Antifonale till Tideböner vid kyrkomässa.

Häft. 2: 75 kr.

Svenskt Antifonale.

Omfattar: Tidegudstjänster för en söndag; Matutin och vesper för högtider under kyrkoåret; Antifonale till Kyrkoårets aftonböner; Antifonale till Tideböner vid kyrkmässa och Antifonale till Tideböner för ungdom. Klotb. 18: 50

Morgonböner för skolan.

3:e uppl. 35 öre.

Flerstämmiga sättningar till tidegården.

2. Magnificat i hypomixolydisk ton.

För söndagens vesper. 40 öre. 50 ex. 15: —

**Doktors-
avhandlingar**

tryckas perfekt å

**Skånska
Centraltryckeriet**

Grönegatan 14
Lund. Tel. **10275**

E. A. Setterquist & Son Eftr.

ÖREBRO

Sveriges äldsta fabrik
för kyrkoorglar

Tel. fab. 10134. Bost. 18607

OLOF HAMMARBERG

ORGELBYGGARE

GÖTEBORG V.

Tel. 291260

A. MAGNUSSONS ORGELBYGGERI

GÖTEBORG PIPORGLAR

Telefoner:

15 12 79, 16 59 29

SVENSKT

KVALITETSARBETE

enligt klassiska principer och tillförlitliga konstruktioner med karaktäristisk och ekonomisk disposition och konstnärlig intonation. Ombyggnader och restaureringar av äldre verk samt anläggningar för elektrisk bälgdrift utföres.

Dispositioner och kostnadsförslag på begäran.

J. S. BACH

**Valda andliga sånger
och arior**

ur

Schemellis Sångbok 1736

och

Anna Magdalena Bachs
Notbok 1725

Med utarbetad generalbas för
orgel eller piano

av

MOGENS WÖLDIKE

Svensk text sammanställd av

Arthur Adell

Hög och låg sättning

Pris kr. 4:80

I bok- och musikhandeln

Regeringsg. 35 - Stockholm - Tel. 231115